

بررسی اهمیت تحرکات فضایی اکوتوریسم بر توسعه پایدار گردشگری روستایی

پیام نادری

دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه
paymnaderi@semnan.ac.ir

رحمان سعادت

عضو هیأت علمی دانشگاه سمنان
saadatrah@semnan.ac.ir

چکیده

مفهوم پایداری طی چند دهه گذشته چارچوبی برای درک و شناخت روند توسعه اقتصادی- اجتماعی و مدیریت منابع طبیعی در سراسر جهان بوده و تعادلی ظریف بین اقتصاد، محیط و سلامت اجتماعی در سطوح محلی، ملی و جهانی شده است. مناطق روستایی به جهت دارا بودن میراث‌های فرهنگی- تاریخی و طبیعی، قابلیت بالایی برای توسعه پایدار گردشگری دارند و در دهه‌های اخیر این قابلیت موجود در مناطق روستایی، منبع اشتغال و درآمد جدیدی در اقتصاد روستایی شناخته شده است. توجه به الگوهای فضایی اکوتوریسم از جهت تحلیل میزان مراجعه و ورود گردشگران به طور متوسط در مقاطع زمانی مهم است، زیرا حجم ورود گردشگران یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده فرصت‌های کارآفرینی و عامل تأثیرگذار در بازاریابی گردشگری منطقه‌ای است. لذا برخلاف تصور محققان رشدگرا، نگاه به توسعه گردشگری با رویکرد نظریه‌ای توسعه پایدار عامل محدودکننده فعالیت‌های گردشگری نیست، بلکه عاملی برای تداوم حفظ و گسترش فعالیت‌های گردشگری در بلندمدت برای نسل‌های بعدی است.

در این مقاله به منظور تبیین و درک بهتر مسأله، ابتدا به بررسی مفاهیم راهبردی و تعاریف گردشگری روستایی پرداخته می‌شود و در ادامه مفهوم گردشگری پایدار و اکوتوریسم بررسی می‌شود. درنهایت، مفهوم توسعه پایدار گردشگری تبیین می‌گردد و نقش و اهمیت تحرکات فضایی اکوتوریسم بر آن بررسی می‌شود.

کلمات کلیدی: اکوتوریسم، تحرکات فضایی، توسعه پایدار، گردشگری روستایی

Survey of the importance of space movements on sustainable development of rural ecotourism

Payam Naderi

PhD student in Economics, Semnan University
paymnaderi@semnan.ac.ir

Rahman Saadat

Faculty of Economics Department, Semnan University
saadatrah@semnan.ac.ir

Abstract

Over the past few decades, the concept of sustainability has been a framework for understanding the trend of socioeconomic development and management of natural resources around the world and it's led to delicate balance between economic, environmental and social health at the levels of local, national and global. Rural areas have a high potential in terms of having cultural-historical and natural heritages for development of sustainable tourism and in recent decades the capability of rural areas is known as new source of employment and income in the rural economy. It's important to analyze the measure of average visiting and tourist's arrival according to spatial patterns of ecotourism in different times, because the stock of tourists is one of the most important factors in shaping entrepreneurial opportunities and influencing the regional tourism marketing. Therefore, contrary to growth-oriented researchers thought, looking at the tourism development with sustainable development theory approach is not a limiting factor to tourism activities, but instead to continue to maintain and expand tourism activities in the long term for the next generation.

In this paper to define and better understanding the problem, first the review of strategic concepts and definitions of rural tourism will be discussed and in the following, the concept of sustainable tourism and ecotourism are considered. Finally, the concept of sustainable tourism development is explained and the role and importance of ecotourism space movements will be investigated on it.

Keywords: Ecotourism, Spatial movements, Sustainable development, Rural tourism

مقدمه

در صنعت گردشگری با ظهور پارادایم توسعه پایدار در دو دهه اخیر، هم در سطح علمی و اجرایی و هم در سطح ملی و بین‌المللی نگرانی‌های فزاینده‌ای در خصوص تأثیرات نامطلوب و مخرب گردشگری انبوه مطرح شد. براینکه آن به کارگیری توسعه پایدار گردشگری به منزله رویکرد زیربنایی در سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و مدیریت و ارزیابی صنعت گردشگری و در سایر انواع توسعه، اساس رسیدن به توسعه پایدار گردشگری به ویژه توسعه پایدار گردشگری روستایی است؛ چراکه براساس روش توسعه پایدار گردشگری، منابع طبیعی و اجتماعی- فرهنگی و سایر منابع گردشگری با توجه به میزان توجه به محیط زیست و سبز بودن شکل گرفت که یکی از مهم‌ترین آنها اکوتوریسم است. این نوع از گردشگری در قلمروهای جغرافیایی که ارزش‌ها و میراث‌های طبیعی بالا و غنی دارد، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت و مکان‌های روستایی نیز به واسطه دربر داشتن بسیاری از چشم‌اندازهای طبیعی بکر از کانون‌های اکوتوریسم شناخته می‌شود. لذا حضور گردشگران متعدد در طول سال در مناطق روستایی برای استفاده از چشم‌اندازهای طبیعی روستاها منجر به شکل‌گیری فعالیت‌های اقتصادی با وابستگی مستقیم و غیرمستقیم به گردشگری و اکوتوریسم شده است که ضرورت مطالعه آنها با برقراری ارتباط و تعادل بین محیط زیست و اقتصاد در محیط‌های روستایی و عرصه‌های منطقه‌ای سرزمین اهمیت فراوانی دارد.

مفهوم و تعریف گردشگری روستایی

در ادبیات گردشگری امروز تعریفی جامع از گردشگری روستایی که همگان بر آن توافق داشته باشند نمی‌توان یافت، چراکه علاوه بر ماهیت پیچیده و چندبعدی مفهوم گردشگری، خود مناطق روستایی نیز با ویژگی‌های متفاوتی که در کشورها و نواحی مختلف دارد، بر پیچیدگی تعریف می‌افزاید. از این رو ارائه تعریفی فراگیر و همه‌جانبه از گردشگری روستایی سخت‌ایست. علاوه بر این، از آنجا که گردشگری روستایی از یک سو فعالیت فراگیر جهانی و از سوی دیگر تأکید بر توسعه سیاست‌های منطقه‌ای و محلی شناخته می‌شود، تعریفی عام و حاصل اجماع حوزه اندیشیدگی از گردشگری روستایی وجود ندارد. با این اوصاف به چند نمونه از تعاریفی بسنده می‌شود که بیشترین فراوانی را در متون به خود اختصاص داده‌اند. برای نمونه توصیف لین (۱۹۹۴) از گردشگری روستایی در معنی " گردشگری که در حومه به وقوع می‌پیوندد" ساده است، اما این تعریف پیچیدگی فعالیت و اشکال متفاوت و معانی اخذ شده در کشورهای مختلف را دربر نمی‌گیرد. طبق تعریفی گسترده‌تر از کنون (۱۹۹۴) « گردشگری روستایی شامل طیفی از فعالیت‌ها، خدمات و مطبوعیت‌هایی است که توسط کشاورزان و افراد روستایی برای جلب گردشگر به آن ناحیه و به منظور ایجاد درآمد اضافی برای تجارت‌های آنهاست» (Te Kloeze, 1994). در تعریفی دیگر، کمیسیون جامعه اروپایی (۱۹۸۶) گردشگری روستایی را فقط شامل گردشگری کشاورزی نمی‌داند، بلکه گستره فراگیری از فعالیت‌های گردشگری در مناطق روستایی را فرا می‌گیرد. همچنین "گروه مردمی گردشگری" آمریکا نیز گردشگری روستایی را هر آن چیزی می‌داند که گردشگران را به نواحی پیرامون ما در شهرهای اصلی فراخواند (Knowd, 2001). کنفرانس جهانی گردشگری روستایی نیز این نوع گردشگری را شامل انواع گردشگری با برخورداری از تسهیلات و خدمات رفاهی در نواحی روستایی می‌داند که امکان بهره‌مندی از منابع طبیعی و جاذبه‌های طبیعت را همراه با شرکت در زندگی روستایی (کار در مزرعه و کشاورزی) فراهم می‌آورد (مهدوی، ۱۳۹۰).

توریست‌ها به دلایل گوناگون و با انگیزه‌های متفاوت از نواحی روستایی بازدید و در بسیاری از فعالیت‌ها شرکت می‌کنند و به همین دلیل انواع خاصی از گردشگری در نواحی روستایی دیده می‌شود که به شخص مسافر، ویژگی‌های مقصد و انگیزه از مسافرت بستگی دارد. بنابراین می‌توان با توجه به اهداف گردشگران، گردشگری روستایی را به پنج دسته تقسیم کرد:

۱. گردشگری طبیعی: که عمدتاً در تعامل با جاذبه‌های اکولوژیکی در مناطق روستایی قرار دارد.
۲. گردشگری فرهنگی: که مرتبط با فرهنگ، تاریخ و میراث فرهنگی و باستانی مردم روستایی است.
۳. اکوتوریسم: که علاوه بر تعامل با جاذبه‌های طبیعی (همانند رودخانه، دریاچه فصلی، کوهستان‌ها و ...) با زندگی و هنجارهای اجتماعی مردم محلی ای ارتباط دارد که خود نیز در تعامل با جاذبه‌های طبیعی فوق است.

۴. گردشگری مبتنی بر دهکده (روستازیستی): که گردشگران با خانوارهای روستایی زندگی می‌کنند و در فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی روستا مشارکت می‌نمایند.

۵. گردشگری مزرعه: یا گردشگری کشاورزی که گردشگران بدون برجا گذاشتن پیامدهای منفی در اکوسیستم مناطق میزبان، با فعالیتهای سنتی کشاورزی در تعامل‌اند با در آن مشارکت می‌کنند (شریف‌زاده و مرادنژاد، ۱۳۸۱).

مناطق روستایی به جهت دارا بودن میراث‌های فرهنگی- تاریخی و طبیعی، قابلیت بالایی برای توسعه پایدار گردشگری دارند و در دهه‌های اخیر این قابلیت موجود در مناطق روستایی، منبع اشتغال و درآمد جدیدی در اقتصاد روستایی شناخته شده است. زیرا کشاورزی به تنهایی نمی‌تواند اشتغال و درآمد کافی را برای جمعیت روستایی فراهم آورد، بنابراین گسترش گردشگری به منزله یک راهبرد جدید در زمینه توسعه پایدار روستایی نقش مهمی در متنوع‌سازی اقتصاد جوامع روستایی ایفا می‌کند و زمینه ساز خلق فرصت‌های جدیدی در نواحی روستایی از جمله ایجاد اشتغال سودآور در بخش‌های غیرکشاورزی، افزایش درآمد روستاییان و کاهش تفاوت‌های درآمدی بین روستاییان و شهرنشینان، کاهش مهاجرت روستاییان به شهرها و کم کردن از مشکلات و مسائل شهرهای بزرگ و ... می‌شود. البته باید اذعان داشت که گردشگری به تنهایی نمی‌تواند جوابگوی همه نیازهای روستاییان باشد و باید در ارتباط تنگاتنگ با سایر بخش‌های اقتصادی و با برنامه‌ریزی اصولی قرار گیرد تا بتواند نتایج و پیامدهای مناسبی در جهت توسعه و به ویژه توسعه پایدار نواحی روستایی به همراه داشته باشد (Sharpley, 2002).

توسعه پایدار گردشگری روستایی

یک مقصد گردشگری روستایی را می‌توان در زمینه‌ای وسیع‌تر تعریف کرد که در آن محیط‌های طبیعی، جنگلی و زیر کشت غالب بوده و جایی است که ویژگی‌های طبیعی، اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی ویژه مانند سنت‌ها، همکاری محلی، اعتماد و عمل متقابل به طور هماهنگ در آن وجود دارد. لذا مقصدهای گردشگری روستایی مانند یک محصول گردشگری واحد در مقیاس کوچک، سازگار با طبیعت، دارای رنگ و بوی بومی و به عبارتی پایدار است. بنابراین، گردشگری روستایی فقط شامل گردشگری کشاورزی نمی‌شود، بلکه همه فعالیتهایی را دربر می‌گیرد که گردشگران در مناطق روستایی انجام می‌دهند (Ramsey and Schaumleffel, 2006). به همین دلیل نیز انواع خاصی از گردشگری در نواحی روستایی وجود دارد که به شخص مسافر، ویژگی‌های مقصد و انگیزه سفر بستگی دارد. در واقع گردشگری در مناطق روستایی به مانند گردشگری در سایر سکونتگاه‌های انسانی دربرگیرنده اشکال متعددی است. اما همانطور که پیش تر نیز بیان شد روستاها به جهت دارا بودن برخی از قابلیت‌ها، کانون برخی از اشکال گردشگری شناخته می‌شوند که در سایر سکونتگاه‌ها (شهری) کمتر به چشم می‌خورد و بیشتر با ذات و فطرت انسانی سازگار است (Liu, 2006).

توسعه پایدار دو جنبه حفاظت از محیط زیست و منابع میراث فرهنگی جوامع دارد. توسعه پایدار گردشگری باید با سیاست مشخص و مدونی به اجرا درآید تا بتواند حرکت امیدبخشی را در توسعه همه جانبه فضاهای جغرافیایی تضمین کند. گردشگری پایدار برای کارایی بالاتر در این زمینه اصولی دارد که هماهنگ کننده اهداف و راهکارهای عملی است. اصول گردشگری پایدار را می‌توان به شرح زیر بیان کرد (لومسدن، ۱۳۸۰):

۱. استفاده از ماهیت پایدارگونه منابع: حفظ و استفاده از منابع (طبیعی، اجتماعی و فرهنگی) بسیار حائز اهمیت و به معنای تجارت بلندمدت است.

۲. کاهش بیش از حد مصرف و اتلاف: جلوی هزینه‌های بازسازی زیان‌های بلندمدت را می‌گیرد و به کیفیت گردشگری کمک می‌کند.

۳. حفظ تنوع: حفظ و ارتقاء تنوع طبیعی، اجتماعی و فرهنگی برای پایداری بلندمدت گردشگری اهمیت ویژه دارد و پایگاه انعطاف‌پذیری را برای گردشگری به وجود می‌آورد.

۴. برنامه‌ریزی: بسط و توسعه گردشگری که وارد چارچوب برنامه ریزی راهبردی محلی و ملی شود و تأثیرات محیط زیست را مدنظر قرار دهد، دوام بلندمدت گردشگری را تأمین می‌کند.

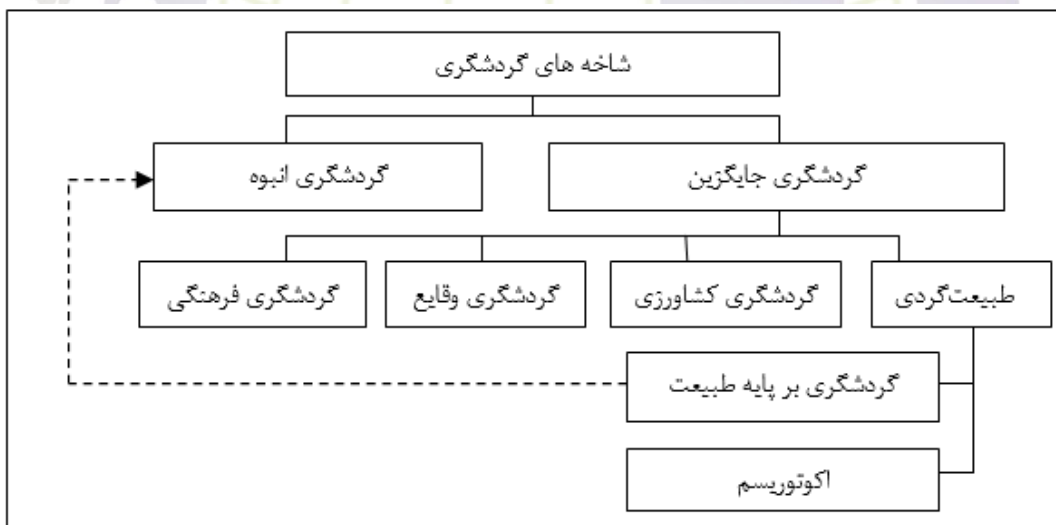
۵. حمایت از نظام اقتصاد محلی: گردشگری که از تعداد زیادی از فعالیت‌های اقتصادی محلی حمایت می‌کند و ارزش‌های محیط زیست را مدنظر قرار می‌دهد، علاوه بر حمایت از نظام‌های اقتصادی مانع از انهدام محیط زیست می‌گردد.
۶. مشارکت اجتماع‌های محلی: مشارکت کلی اجتماع‌های محلی در بخش گردشگری نه تنها به نفع خود آنها و محیط است بلکه نوع تجربه گردشگری را بهبود می‌بخشد.
۷. مشاوره با افراد ذینفع و عامه مردم: مشاوره بین صنعت گردشگری و اجتماع‌ها، سازمان‌ها و نهادهای محلی مهم است، البته در صورتیکه با تعامل با هم کار کنند و اختلافات را کنار بگذارند.
۸. آموزش خدمت‌رسانان: آموزش خدمت‌رسانان که گردشگری پایدار را وارد روش‌های اشتغال می‌کند و در کنار آن استخدام خدمت‌رسانان محلی در تمامی مقاطع سبب بهبود کیفیت گردشگری می‌شود.
۹. مسئولیت بازاریابی صنعت گردشگری: از آنجا که بازاریابی اطلاعات کاملی را در اختیار گردشگران قرار می‌دهد، نه تنها سبب افزایش احترام به محیط فرهنگی، اجتماعی و طبیعی نواحی دیدنی می‌شود بلکه رضایت مشتری را نیز افزایش می‌دهد.
۱۰. انجام تحقیق: پژوهش در حال پیشرفت و نظارت بر آن از طریق صنعت با استفاده از تجزیه و تحلیل و جمع‌آوری مؤثر اطلاعات نه تنها ما را در حل و فصل مشکلات گردشگری یاری می‌کند بلکه مزایایی برای مقاصد، صنعت و مشتریان دربر خواهد داشت.
- در نتیجه همانند گردشگری، تعاریف متنوعی از توسعه پایدار گردشگری ارائه شده است. به طور مثال « آن نوعی از گردشگری است که می‌توان در بلندمدت آن را حفظ کرد تا به سود خالص از محیط‌های اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی و طبیعی منطقه گردشگری منجر شود» (Hall and Testoni, 2004). و یا « گردشگری یکپارچگی اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی یا زیست محیطی مقصد گردشگری را در طولانی مدت به خطر نمی‌اندازد» (Weaver, 2001). از دیدگاه سازمان جهانی گردشگری، توسعه گردشگری پایدار نیازهای گردشگران فعلی و مناطق میزبان را ضمن حفاظت و افزایش فرصت‌ها برای آینده برآورد می‌کند. این نوع گردشگری پیشگام مدیریت تمامی منابع در نظر گرفته می‌شود به طوری که ضمن حفظ یکپارچگی اجتماعی- فرهنگی، فرایندهای اساسی اکولوژیکی، تنوع زیستی و نظام‌های حامی حیات، نیازهای اقتصادی و اجتماعی و زیباشناسی برآورد شود (Hall and Testoni, 2004). همچنین طبق تعریف، گردشگری از نظر اکولوژیکی پایدار خواهد بود اگر:
- منابع تجدیدناپذیر را سریع تر از آنکه بتوان جانسین‌های تجدیدپذیر برای آنها یافت، مصرف نشوند.
 - مصرف انرژی کاری را به حداقل برساند.
 - آلاینده‌ها سریع تر از آنکه زیست کره بتواند آنها را به صورت غیرمضر درآورد، در طبیعت رها نشود.
 - اثری در تنوع زیستی و نظام‌های اکولوژیکی نداشته باشد.
 - از انواع فرصت‌های تفریحی، آموزشی و فرهنگی برای نسل حاضر و نسل‌های آینده حمایت کند.
 - به جوامع محلی و منطقه از نظر اجتماعی و اقتصادی سود برساند.
 - ظرفیت بخش‌های دیگر اقتصادی را برای کسب پایداری اکولوژیکی تحت تأثیر قرار ندهد.
- در واقع، « فلسفه توسعه پایدار گردشگری تضمین این موضوع است که توسعه و مدیریت پایدار گردشگری طوری صورت گیرد که نسل‌های بعدی نیز از منافع آن استفاده کنند» (WTO, 2007).
- بنابراین، توسعه پایدار گردشگری ریشه در توسعه پایدار دارد و گردشگری را به سمت پایداری و سازگاری با محیط زیست خود سوق می‌دهد. در واقع این تلاش‌ها نشان از آن دارد که گردشگری قادر است در پردازش توسعه پایدار راهکاری عملی شکل دهد. پس گردشگری پایدار باید با سیاست مشخص و مدونی به اجرا درآید تا بتواند حرکت امیدبخشی را در توسعه همه جانبه فضاهای جغرافیایی تضمین کند. یعنی گردشگری پایدار برای کارایی بالاتر در این زمینه اصولی دارد که هماهنگ کننده اهداف و راهکارهای عملی است:

- محیط ارزش ذاتی دارد و این ارزش مهم‌تر از آن است که دارایی صنعت گردشگری محسوب شود. نباید منافع بلندمدت و حفاظت از محیط را فدای ملاحظات کوتاه‌مدت کرد. همانطور که در اصل ۳ بیانیه ریو آمده است، « حق توسعه باید به نحوی اعمال شود که تأمین برابر نیازهای نسل کنونی و نسل‌های آینده را در زمینه توسعه و حفظ محیط زیست برآورده سازد».

- گردشگری باید عامل مثبت با توانمندی‌های مفید برای جامعه و نیز گردشگران شناخته شود.
- روابط بین محیط و گردشگری باید به گونه‌ای مدیریت شود که پایداری محیط در بلندمدت حفظ شود. فعالیت‌های گردشگری نباید به محیط آسیب برساند و یا آثار نامطلوبی ایجاد کند.
- فعالیت‌های گردشگری و توسعه باید با توجه به ویژگی‌های محیط و طبیعت منطقه مورد نظر طرح‌ریزی شود.
- در هر منطقه‌ای باید بین نیازهای ملاقات کنندگان، محل مورد بازدید و جامعه میزبان هماهنگی وجود داشته باشد.
- در دنیای پویا، برخی تغییرات اجتناب‌ناپذیر است و تغییرات ممکن است مفید باشد. انطباق با تغییرات نباید باعث خدشه‌دار شدن هیچ یک از اصول شود.

اکوتوریسم

گردشگری پایدار به زیرمجموعه‌های متعددی تقسیم می‌شود که یکی از مهم‌ترین زیر مجموعه‌های آن طبیعت‌گردی است. طبیعت‌گردی به دو دسته زیر شاخه اساسی بوم‌گردی یا اکوتوریسم و گردشگری متکی بر طبیعت تقسیم می‌شود (Butler, 1990). البته تقسیم‌بندی‌های دیگری نیز در این زمینه صورت گرفته است (Wearing and Neil, 1999; Mieczkowski, 1995; زاهدی، ۱۳۸۵). که با وجود تفاوت‌های اندک می‌توان تقسیم‌بندی شکل (۱) را دسته بندی متداول و مورد پذیرش علم گردشگری دانست.

شکل ۱. زیر مجموعه‌های عمده علم گردشگری (Dowling, 1995)

در این چارچوب، طبیعت‌گردی یکی از الگوهای فضایی گردشگری غالب شکل گرفته در عصر پسامدرن است. این الگوی فضایی دربرگیرنده رویکرد گردشگران به محیط طبیعی با انگیزه‌های متفاوتی است که گردشگر از سفر به محیط طبیعی یا طبیعت مدنظر دارد. از این رو گستره فضایی این الگو، محیط طبیعی را دربر می‌گیرد مانند ساحل، جنگل، کوه و نظیر این موارد. این الگوی فضایی از گردشگری دربرگیرنده گونه‌های متفاوتی از گردشگری است که در این فضا تجربه گردشگری کسب می‌کنند. این گونه‌ها شامل اکوتوریسم، گردشگری دریایی، گردشگری ورزشی و نظیر اینهاست (نکوئی، ۱۳۸۵).

گردشگری منطقه‌ای: تحرکات فضایی اکوتوریسم

تفرجگاه‌های اکوتوریستی روستاهای حاشیه شهرهای بزرگ عمدتاً به جهت بعد زمانی و فضایی کوتاه و همچنین توانایی استفاده بیشتر افراد طبقه متوسط در روزهای آخر هفته جایگاه ویژه‌ای یافته است. زیرا این فضاهای روستایی زمینه ساز استراحت، تمدد اعصاب، گذراندن اوقات فراغت و سرگرمی است (مافی و سقایی، ۱۳۸۳). که نتیجه آن افزایش شمار گردشگران روستایی، گسترش خدمات و تسهیلات، افزایش درآمد و سطح اشتغال است (Fleischer and Tchetchik, 2005). اما یکی از مشکلات جدی تعیین منطقه‌گذاران اوقات فراغت و گردشگری در نظام برنامه‌ریزی و مدیریت براساس اصل منطقه‌بندی است (لطفی، ۱۳۸۶). لذا کاربرد و تعمیم الگوهای مکانی- فضایی در مطالعات اکوتوریسم روستاهای پیرامون شهری در فهم بیشتر گردشگری و اوقات فراغت و تفریح شهروندان و مهاجران راه گشاست. یکی از الگوهای اثرگذار در شکل گیری این پدیده الگوی فضایی مرکز ثقل جاذبه‌هاست. به کمک این الگو می توان مشخص کرد که مرکز ثقل جاذبه های طبیعی مورد علاقه شهروندان در مناطق روستایی حاشیه شهرها در چه فاصله زمانی و مکانی قرار دارد (Vogel, 2005). براساس گفته گودال (Goodall) (۱۹۸۷)، پیرامون یعنی وضعیتی حاشیه‌ای که فرد، اجتماع، سازمان یا مکان نسبت به نظام مرکزی همگن خود دارد و نتیجه آن فاصله از هسته مرکزی کنترل است. در ارتباط با کارآفرینی اکوتوریستی در مناطق روستایی مفهوم پیرامون کلانشهر را بدین صورت می‌توان بیان کرد: کارآفرینان بخش اکوتوریسم روستایی به لحاظ فضایی- مکانی نسبت به شهرها و کلانشهرها به منزله مرکز ثقل و تراکم جمعیت، خدمات و تسهیلات پیرامون به شمار می‌آیند و اغلب کسب و کارهای آنها از دامنه و بعد محدودتری نسبت به کسب و کارهای شهری با همین نوع در درون کلانشهرهاست. در این منطقه ویژگی غالب کارآفرینان این است که مهارت ها و اطلاعات و آگاهی کمتری (Romijn and Albaladejo, 2001) نسبت به هم‌نوعان خود در داخل کلانشهر دارند. اما مزیتی که برای کارآفرینان اکوتوریستی در روستاهای پیرامون کلانشهرها وجود دارد، شکل گیری رقابت‌های فضایی در درون قلمرو منطقه‌ای برای جذب اکوتوریست‌ها و در نتیجه افزایش کیفیت خدمات و کیفیت فضای گردشگری است (Keeble and Tyler, 1995). زیرا از یک سو زیبایی‌های طبیعی و از سوی دیگر عرضه خدمات مناسب‌تر و امکان راحتی بیشتر با هزینه‌های مناسب زمینه‌های جذب مشتری را فراهم می‌سازد (Goudis, 2003).

الف) جریان اکوتوریسم منطقه‌ای

فضای جغرافیایی که از لحاظ آب و هوایی (اقلیم)، ناهمواری (ژئومورفولوژی و توپوگرافی) همگن باشد، یک منطقه جغرافیایی است. منطقه اداری- سیاسی نیز یک فضای جغرافیایی است که شاید از لحاظ اقلیم و محیط اقتصادی و اجتماعی همگن نباشد، اما مرزبندی‌های دولتی و انجام امور اداری در داخل این مرزهای مصنوعی حوزه اداری- سیاسی را به وجود می‌آورد؛ مانند مرزبندی استانی، شهرستانی، بخشی و دهستان؛ اما حوزه کالبدی یک مجتمع زیستی، بستر فعالیت آن است. بنابراین اصول اساسی در توسعه گردشگری‌های منطقه، یکی توجه به جاذبه‌های اکوتوریستی موجود در مقصد (مناطق روستایی) به منزله یک فضای جغرافیایی است که مورد توجه جامعه مهمان و گردشگری قرار می‌گیرد (Forer, 2002) (Arnberger et al., 2002). دوم دسترسی آسان در کنار سایر عوامل مانند امنیت، امکانات و غیره است (Hinterberger et al, 2002).

ب) رقابت‌های مکانی اکوتوریسم

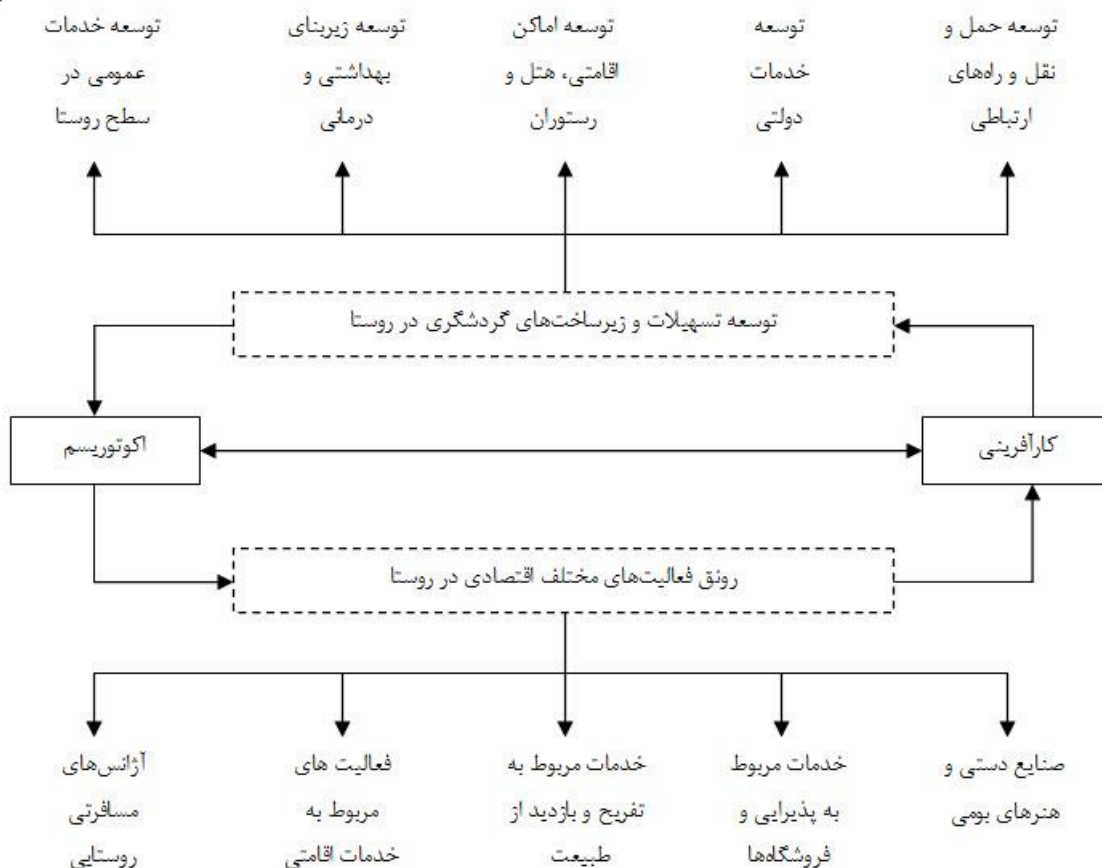
در اقتصاد امروز بی‌مرز جهانی مکان‌ها در نقش بازیگران جدید در صحنه جهانی عمل می‌کنند. زیرا جهانی شدن اقتصاد و تشدید سرعت تغییرات فناوری دو نیروی مهم در رقابت‌های مکانی است. به همین دلیل مکان‌ها باید در چگونگی جذب کسب و کارها، تولید محصولات مشتری مدار و توجه به شرایط بازار رقابت کنند. بنابراین جاذبه‌های اکوتوریستی مناطق روستایی به منزله یک محصول و تولید در رقابت برای جذب گردشگر اهمیت مکانی دارد. لذا مکان‌های روستایی که در آنها

جاذبه‌های اکوتوریستی متنوع و بکر وجود داشته باشد در بازار گردشگری موفق‌تر عمل می‌کند. نتیجه این رقابت‌های مکانی روستاهای با قابلیت اکوتوریستی، به دست آوردن مزیت‌های رقابتی، تغییر ساختار اقتصادی روستا، ایجاد و سوق دادن زمینه‌های فکری بازار به اهمیت قابلیت‌های اکوتوریستی در رقابت‌های اقتصادی، تقویت زیرساخت‌ها، توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه و نوآورانه در زمینه گردشگری و اکوتوریسم برای جذب کشتی و در نهایت تغییر و بازساخت ساختارهای معیشتی و درآمدی روستاییان است. نتیجه این تحولات تغییر قواعد بازی مکان‌ها در عرصه رقابت‌های اقتصادی است. در این چارچوب همانند جهانی شدن، ساختار اقتصاد روستایی نیز پیچیده، آشفته، چند بعدی، چند زمانی و چند مرکزی شده است (Jansson and Muller, 2005) که این به ویژه در روستاهای پیرامون کلانشهرها به جهت تأثیرپذیری از ساختارهای اقتصادی و اجتماعی شهرها و پیوندهای فضایی نزدیک با شهرها بیشتر نمایان است (Hall and Williams, 2002).

در واقع جریان‌های منطقه‌ای گردشگر منجر به استفاده گردشگران از برخی خدمات مانند حمل و نقل، هتل‌ها، جاذبه‌های تفریحی، رستوران‌ها و مغازه‌ها می‌شود. بنابراین پیوند فضایی بین مبدأ و مقصد منجر به ایجاد فضای اقتصادی می‌شود که تحت تأثیر جریان‌های توریستی در مناطق روستایی شکل می‌گیرد. این فضاهای اقتصادی به دلیل بکر بودن و نبود رقیب‌های اقتصادی بزرگ زمینه مناسبی برای شروع فعالیت کارآفرینانه افراد روستایی و کارآفرینان کوچک است. لذا در توسعه اکوتوریسم کارآفرینانه روستایی از مهم ترین عوامل تأثیرگذار فاصله جغرافیایی روستاهای با قابلیت اکوتوریستی از بازارهای عمده به دلیل توزیع فضایی روستاها و جاذبه‌های اکوتوریستی و همچنین فاصله از کانون‌های جمعیتی متقاضی در نقش مشتریان گردشگری است (Hall and Boyd, 2005).

اکوتوریسم و اقتصاد روستایی

اکوتوریسم برای مناطق روستاهای دارای منابع طبیعی، چشم اندازهای بکر و زیبا، میراث طبیعی و فرهنگی، راهی برای رهایی از وابستگی به درآمدهای کشاورزی و اقتصاد تک‌محصولی است. زیرا تجربیات جهانی در کشورهای مختلف در زمینه توسعه اکوتوریسم در مناطق روستایی نشان می‌دهد اکوتوریسم عامل ایجاد فرصت‌های کارآفرینانه متعددی به لحاظ رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی و همچنین زیست محیطی است. به همین دلیل بسیاری از محققان در زمینه برنامه‌ریزی و مدیریت روستایی به صورت فزاینده‌ای به این حقیقت پی برده‌اند که روستاییان برای بهبود وضعیت اقتصادی جوامع روستایی خود باید ابتکار عمل به خرج دهند و درصدد یافتن راه‌های جدید باشند (لطفی، ۱۳۸۴). اگرچه باید توجه داشت که قابلیت و فرصت کارآفرینانه موجود حاصل از توسعه اکوتوریسم در مناطق روستایی براساس شرایط اکوتوریستی و قابلیت‌های جذب گردشگر متفاوت است. براین اساس، از دیدگاه اوه (Oveh) (۲۰۰۵)، صنعت اکوتوریسم روستایی تأثیر مهمی در افزایش اشتغال، درآمدهای مرتبط با مکان اقامتی، تماشای چشم اندازهای طبیعی دارد. از این رو با رویکرد کارآفرینانه به اکوتوریسم روستایی، توسعه اکوتوریسم روستایی به دو صورت مستقیم و غیر مستقیم در رشد و توسعه وضعیت اقتصادی روستاها تأثیر می‌گذارد (شکل ۲).

شکل ۲. پیوند اکوتوریسم و اقتصاد روستایی

توسعه اکوتوریسم روستایی با رویکرد کارآفرینانه در مناطق روستایی مواجه با چالش‌هایی مانند بیکاری، نبود تنوع اقتصادی (تک‌محصولی بودن) و غیره، بسیار مهم است؛ زیرا اقتصاد کنونی روستاهای ایران به شدت به درآمدهای حاصل از کشاورزی و دامداری متکی است و به دلیل تبعیت از الگوی رایج اقتصادی یا به عبارتی اقتصاد روستایی رایج، شکنندگی و آسیب‌پذیری بالایی دارد. از این رو، به منظور تنوع بخشی به منابع رشد اقتصادی و درآمدی در مناطق روستایی و همچنین ایجاد فرصت‌های جدید شغلی، توسعه صنعت اکوتوریسم اهمیت فراوانی دارد. چراکه نواحی روستایی به دلیل واقع شدن در بستر طبیعی با چشم‌اندازهای بکر و طبیعی آرام به ویژه در اطراف کلانشهرها از کانون‌های تنفسی و استراحتی برای شهرهای بزرگ و ساکنان آنها به شمار می‌رود؛ و از سوی دیگر جذب‌کننده بخشی از درآمدهای شهری به مناطق روستایی است. البته باید توجه داشت که در این زمینه به برنامه‌ریزی راهبردی اصولی نیاز است تا اکوتوریسم پایدار در مناطق روستایی تداوم یابد و در طول زمان تخریب نشود (رحیمی، ۱۳۸۱). زیرا نباید از نظر دور داشت که موفقیت اکوتوریسم روستایی مرهون محیط زیست سالم و جالب توجه روستاهاست.

جمع بندی

حفظ جاذبه‌های گردشگری و بهره‌گیری از آنها با در نظر داشتن شعار توسعه پایدار نکته بسیار اساسی است که در تداوم چشم‌انداز توسعه‌ای برای گردشگری بسیار مفید و مؤثر است. زیرا عمده گردشگری و فعالیت‌های وابسته به آن در ارتباط مستقیم یا غیر مستقیم با منابع محیطی و محیط زیست است. این هم پیوندی میان گردشگری و محیط زیست سبب مطرح شدن نظریه توسعه پایدار در قالب توسعه گردشگری برای فراهم ساختن شرایط امن برای چشم‌اندازهای طبیعی و انسان ساخت است. با وجود این امروزه یکی از دغدغه‌های اصلی در مسیر دستیابی به توسعه پایدار گردشگری، فعالیت‌های وابسته

مستقیم و غیر مستقیم به آن است که باید در مسیر پایداری هدایت شوند؛ زیرا صاحبان کسب و کارهای مرتبط با توسعه گردشگری می‌توانند با استفاده از خلاقیت و نوآوری از فرصت‌های ناشی از گردشگری در قلمروهای جغرافیایی و در مقیاس‌های متفاوت استفاده کنند بدون آنکه آسیبی به منابع محیطی وارد شود. بر این اساس انجام فعالیت‌های کارآفرینانه در حوزه‌های گردشگری اهمیت می‌یابد که برای گسترش و ترویج آن نیاز به شناخت مفهومی و نظریه‌ای دقیق از ابعاد و زوایای فعالیت‌های کارآفرینانه در حوزه‌های مختلف گردشگری به ویژه گردشگری پایدار است.

منابع

منابع فارسی

- رحیمی، حسین (۱۳۸۱). جهانگردی روستایی و قلمرو آن، ماهنامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۸۵ و ۱۸۶: ۲۲۶-۲۳۱.
- زاهدی، شمس السادات (۱۳۸۵). مبانی توریسم و اکوتوریسم پایدار (با تأکید بر محیط زیست)، چاپ اول، تهران، انتشارات علامه طباطبایی.
- شریف زاده، ابوالقاسم و مرادنژاد، همایون (۱۳۸۱). توسعه پایدار و توریسم روستایی، ماهنامه اجتماعی-اقتصادی جهاد، شماره ۲۵۰ و ۲۵۱: ۵۲-۶۳.
- لطیفه، صدیقه (۱۳۸۴). نگرش سیستمی لازمه پایداری گردشگری در مازندران، مجموعه مقالات اولین همایش سراسری نقش صنعت گردشگری در توسعه استان مازندران، تهران، انتشارات رسانش.
- لومسدن، لس (۱۳۸۰). بازاریابی گردشگری، ترجمه محمد ابراهیم گوهریان، تهران، نشر دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- مافی، عزت اله و سقایی، مهدی (۱۳۸۳). مدلی ترکیبی برای توسعه فضایی گردشگری روستایی (مطالعه موردی: منطقه ترکمن صحرا)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۳: ۱۶۵-۱۸۸.
- مهدوی، داوود (۱۳۹۰). ارزیابی پایداری توسعه گردشگری روستایی در ایران (مورد: روستاهای تاریخی- فرهنگی ایران)، رساله دکتری، رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- نکوئی صدری، بهرام (۱۳۸۵). طبیعت رویکردی نو در گردشگری، سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان شرقی، مجموعه مقالات همایش علمی بررسی توانمندی‌ها، موانع و مشکلات و راه‌های توسعه گردشگری در آذربایجان شرقی، تبریز.

منابع لاتین

- Arnberger, A., Brandenburg, C., & Muhar, A. (2002). Proceeding International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas, Vienna, 30 Jan- 2 Feb, Austria, Institute for Landscape Architecture and Landscape Management.
- Butler, R. W. (1990). Alternative tourism: Pious hope or Trojan horse? *Journal of Travel Research*, 28(3):40-45.
- Dowling, R. K. (1995). Ecotourism Development: Regional Planning and Strategy, Institute of Ecotourism, Srinakharinwirot University, Bangkok, 84-114.
- Fleischer, A., & Tchetchik, A. (2005). Does Rural Tourism Benefit from Agriculture? *Tourism Management*, 26(4):493-50.
- Forer, P. C. (2002). Technical report on sampling and weighting the west coast tourism flow survey 1990-2001, In *Tourists in the Long Gallery: Measuring Flows on the West Coast of the South Island, New Zealand*, edited by P. C. Forer, J. Fairweather and D. Simmons.
- Goudis, A. (2003). Innovation and Business Performance in Rural and Peripheral areas of Greece, 43rd European Regional Science Association Congress, 27-30 Aug, University of Jyvsaskyla, Finland.
- Hall, C. M., & Boyd, S. (2005). *Nature-based Tourism in Peripheral Areas: Development or Disaster*, Channelview Press, Clevedon.
- Hall, C. M., & Williams, A. M. (2002). *Tourism and Migration*, Kliwer, Dordrecht.
- Hall, N., & Testoni, L. (2004). *Steps to Sustainable Tourism*, Heritage and Tourism Section of the Australian Government Department of the Environment and Heritage, Canberra.
- Hinterberger, B., Arnberger, A., & Muhar, A. (2002). GIS-supported network analysis of visitor flows in recreational areas, in A. Arnberger, C. Brandenburg, and A. Muhar, 28-32.

- Jansson, B., & Muller, D. (2005). Tourism in High Latitude Peripheries: Space, Place and Environment, CABI, Wallingford.
- Keeble, D., & Tyler, P. (1995). Enterprising Behavior and the Urban-Rural Shift, Urban Studies 32(6):975-997.
- Knowd, I. (2001). Rural Tourism: Panacea and Paradox: Exploring the Phenomenon of Rural Tourism and Tourism's Interaction with Host Rural Communities, Geography Teachers' Curriculum Workshop Hosted by the University of Western Sydney.
- Liu, A. (2006). Tourism in Rural areas: Kedah Malaysia, Tourism Management 27:878-889.
- Mieczkowski, Z. (1995). Environment Issues of Tourism and Recreation, Lanham, MD, University Press of America, Maryland.
- Ramsey, M., & Schumleffel, N. A. (2006). Agritourism and Rural Economic Development, Indian Business Review, 6-9.

